Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

BARTHA KRISZTINA

Kétnyelvű kisiskolás gyermekek beszédfeldolgozási folyamatai

Nyelvtudományi Doktori Iskola
vezetője: Prof. Dr. Bárdosi Vilmos CSc, egyetemi tanár

Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
vezetője: Prof. Dr. Gósy Mária DSc, egyetemi tanár

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:
A bizottság elnöke:
Dr. Adamikné Jászó Anna DSc, professor emeritus
Hivatalosan felkért bírálók:
Dr. Imre Angéla PhD, egyetemi adjunktus
Dr. Balaskó Mária PhD, egyetemi docens
A bizottság tagjai:
Dr. Neuberger Tilda PhD, a bizottság titkára
Dr. Menyhárt Krisztina PhD, egyetemi adjunktus
Dr. Antalné Szabó Ágnes PhD, egyetemi docens
Dr. Lengyel Zsolt CSc, professor emeritus (póttag)

Témavezető és tudományos fokozata:
Prof. Dr. Gósy Mária DSc, egyetemi tanár

Budapest, 2015

1. Bevezetés

A beszédfeldolgozási folyamatok működése kihat az olvasás- és az írástanulásra, a szövegértésre, a hatékony kommunikációra. Különösen fontosak ezek a mechanizmusok olyan nyelvi környezetben, ahol makrotársadalmi szempontból kisebbségi és többségi együttélés jellemző, mikrotársadalmi szempontból magyar–magyar és magyar–román családi mintázat is kialakulhat, és ahol az oktatáspolitika a gyermekek tanulási folyamataiban sokszor kétértelmű, kevéssé hatékony iskolai helyzeteket hoz létre.

A jelen kutatás témája a magyar–román kétnyelvű gyermekek beszédfeldolgozási folyamatainak vizsgálata. A kétnyelvűség meghatározása máig nem egységes, de a legtöbbször a két nyelv ismeretének mértékéből és a használati gyakoriságból indulunk ki (vö. Grosjean 1982, Skutnabb-Kangas 1997, Bartha 1999). A kisgyermekkorban elkezdett második nyelv elsajátítása a munkamemória, a figyelem, a gondolkodási műveletek terén mentális erőfeszítést igényel a gyermektől, kihat az anyanyelvi működésekre, a beszédészlelésre és a beszédmegértésre is (Imre 2005).

A beszédészlelés és a beszédmegértés egy- és kétnyelvűeknél is megjelenő alapfolyamat. Ezek egymással szoros összefüggésben működnek. A beszédészlelés során a jelentés nélküli egységeket, a beszédhangokat és kapcsolódásaikat ismerjük fel és azonosítjuk. A beszédészlelés három – akusztikai, fonetikai és fonológiai – szinten megy végbe. Ezeket az alapfolyamatokat részfolyamatok segítik: szeriális észlelés, beszédhang-differenciálás, transzformációs észlelés, ritmusészlelés, vizuális észlelés (Gósy 2005). A beszédmegértés szavak, szókapcsolatok, mondatok, illetőleg mondatok összességének, azaz egymásutániságának a helyes felismerése és értelmezése, vagyis az abban foglalt tartalmak feldolgozása történik (Pléh 1998, Gósy 2000). Ha bármelyik szinten zavar vagy elmaradás következik be, akkor a teljes rendszer alulműködik, ami kihat a tanulási sikerességre, az olvasási és írási készségekre, esetenként viselkedési zavarokhoz is vezethet, akár felnőttkorban is rejtetten akadályozhatja a társadalmi integrációt, az egyéni fejlődést.

A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatainak alakulását egynyelvű gyermekeknél (Gósy 2007, Gósy–Horváth 2006, Horváth

2007, Markó 2007) és kétnyelvűeknél (Vančoné Kremmer 2007, Menyhárt 2002, Bakk-Miklósi 2009) is többen vizsgálták már. Az eredmények szerint a beszédfeldolgozási folyamatok egy részére az elmaradás jellemző, egynyelvű, tipikusan fejlődő magyar gyermekeknél és kétnyelvű magyar domináns gyermekeknél is. A kutatások bizonyítják azt is, hogy a beszédfeldolgozási deficit szorosan összefügg a tanulási nehézségekkel és néhány beszédzavarral is. Fontos tudni, hogy a beszédfeldolgozási folyamatok elmaradásai behozhatók. Megfelelő és időben elkezdett fejlesztéssel az elmaradás kiküszöbölhető, a beszédfeldolgozási mechanizmusok zavara csökkenthető.

2. Az értekezés felépítése

A dolgozat 9 fejezetből áll, emellett tartalmaz egy előszót, a dolgozat végén a felhasznált irodalmak listáját és a mellékleteket.

Az **1.** és a **2. fejezet**ben a témával foglalkozó elméleti ismereteket foglalom össze, az **1. fejezetben** a kétnyelvűség pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai és oktatási szempontú megközelítését vizsgálom, a **2. fejezetben** összegzem a beszédfeldolgozási folyamatokra vonatkozó eddigi elméleti modelleket és ezek kutatási vonatkozásait.

A **3. fejezet** tartalmazza a kutatás céljait és hipotéziseit.

A **4. fejezet**ben bemutatom a kutatásban felhasznált anyagot és módszert, majd kitérek az adatközlőkre. A kísérlet során a Gósy Mária (1995/2006) által kifejlesztett GMP-diagnosztika teljes, iskolások számára kidolgozott tesztjével dolgoztam, 136 gyermek bevonásával.

Az **5. fejezet** a kutatásban részt vevő gyermekek és szüleik nyelvhasználatát hivatott feltérképezni, különös tekintettel arra, hogy egymással milyen nyelven beszélnek, a vegyes családokban melyik szülő hajlamosabb lemondani a saját anyanyelvéről, illetve ebben a nyelvi összetettségben melyik nyelvről mondanak le jellemzőbben a szülők.

A **6. fejezet**től az adatok elemzésére kerül sor. A fejezet további négy nagy részre oszlik: az első alfejezetben a GMP-diagnosztika tesztjén elért eredményeket összesítve értékelem. Ennek célja, hogy a teljes csoport beszédfeldolgozásáról adjak átfogó, általános képet. A második alfejezetben aszerint elemzem az adatokat, hogy a gyermekek milyen családtípusból származnak, azaz

hogy magyar–magyar vagy magyar–román családban élnek-e. A harmadik alfejezetben az adatok elemzésében a gyermekek eredményeit annak fényében tárom fel, hogy milyen tannyelvű osztályba járnak. Végül, az utolsó alfejezetben mindkét szempontot (családtípus, iskolai tannyelv) egyszerre vizsgálom.

A **7. fejezet**ben összegzem a bemutatott kutatás eredményeit, a rögzített jelenségek okait és az általuk megfogalmazható következtetéseket vonom le, megfogalmazom a kutatás tanulságait.

A **8. fejezet** tartalmazza az értekezés téziseit.

A **9. fejezet**ben rövid összefoglalás olvasható.

A mellékletek tartalmaznak egy-egy példát a GMP-diagnosztika kitöltött tesztlapjaira minden vizsgált csoportnál.

Az értekezés céljai és hipotézisei

A kutatást a romániai Nagyváradon végeztem alsó tagozatosok körében. Munkám célja, hogy megismerjem és pszicholingvisztikai szempontból leírjam az alsó tagozatos gyermekek beszédfeldolgozási folyamatait egy olyan régióban, ahol eddig ilyen jellegű kutatások még nem történtek. Vizsgálataimban figyelembe vettem az életkori sajátosságokat, az iskolai oktatás nyelvét (magyar vagy román tagozat), a családtípus jellegzetességeit (magyar−magyar házasságban születettek, magyar−román családban élők).

Arra szeretnék választ kapni, hogy milyen módon alakítja a gyermekek magyar nyelvű beszédfolyamatait a családtípus és az iskolában használt nyelv. Feltételezem, hogy a beszédfeldolgozási folyamatok elmaradnak a sztenderd értékektől. Hipotézisem szerint a magyar−magyar családban élő diákok, valamint a magyarul tanulók jobban teljesítenek, mint a vegyes családban élő és a románul tanuló gyermekek. Azt is feltételezem, hogy a sztenderdhez legközelebb azok a tanulók állnak, akik egynyelvű családban élnek és magyar osztályban tanulnak, s hogy a sztenderdtől legmesszebb azok állnak, akik vegyes családban élnek és román tannyelven tanulnak. Negyedik hipotézisem szerint a beszédfeldolgozás folyamatainak eredményei az életkori csoportokban az életkorral egyidejűleg szignifikánsan növekszenek a családtípustól és a tannyelvtől függetlenül.

4. A kutatás adatközlői, anyag, módszer

A kutatást 7 iskola bevonásával végeztem. Összesen 44 magyar és 54 román tannyelvű osztályban jártam. 136 nagyváradi kisiskolás gyermek vett részt. 34 tanuló magyar−magyar családban él és magyarul tanul, 34 magyar−román családból származik és magyarul tanul, 34 diák magyar−magyar családban él és románul tanul, 34 magyar−román családban él és románul tanul. A nemek szerinti eloszlás a teljes csoportban a következő: fiúk 51,5% arányban, lányok 48,5%-ban vettek részt. Átlagéletkoruk 8 év és 6 hónap. Minden gyermek ép intelligenciájú, ép hallású volt.

A GMP-diagnosztika (Gósy 1995/2006) beszédészlelésre és beszédmegértésre vonatkozó iskolásoknak kifejlesztett részével dolgoztam. A tesztsorozat a levelti beszédmodell (Levelt 1989) alapján készült sztenderdizált eljárás a magyar anyanyelvű gyermekek beszédfeldolgozási folyamatainak vizsgálatára 3−13 éves kor között. Felmerülhet a kérdés, hogy az egynyelvűek számára kidolgozott tesztek alkalmazhatóak-e kétnyelvűek esetében is. A kétnyelvűség sokszínűsége, az egyéni változatok nem teszik lehetővé kifejezetten kétnyelvűek számára kidolgozott tesztek létrehozását. Ez azonban nem akadályozhatja meg annak feltérképezését, hogy milyen beszédfeldolgozási mechanizmusokkal rendelkeznek a kétnyelvű gyermekek az egyik vagy mindkét nyelvükön, hiszen ezek meghatározó szerepet játszanak a hatékony információszerzési és kommunikációs folyamatban.

A beszédészlelés felmérésére a szó- és mondatszintű akusztikai-fonetikai észlelést, a fonetikai észlelés szintjét és a fonológiai észlelést mértem. Ezekben 7 éves kortól 100%-os teljesítményt várunk el, ez jelenti az iskolai sikerességet biztosító működéseket. A beszédészleléshez tartozó részfolyamatokat (vizuális észlelés, szeriális észlelés, ritmusészlelés, beszédhang-differenciálás, transzformációs észlelés) is vizsgáltam. Emellett külön teszteltem a gyermekek mondatértését és a szövegértésüket. Ezekben a folyamatokban 7 éves kortól szintén hibátlan megoldást várunk el. Külön rész vonatkozott a rövid idejű verbális és vizuális memória mérésére. A tesztelés során vizsgáltam még a szótalálást, a kezességet, a centrális működést és a lateralizációt (Gósy 1995/2006).

A statisztikai elemzés az SPSS 17.0 szoftverrel készült, egytényezős variancianalízist (ANOVA), Tukey-féle post hoc tesztet és korrelációszámítást végeztem.

5. Nyelvhasználat az adatközlők családjában

A szülők nemzetiségéből, az otthoni nyelvhasználatból és a gyermekek nyelvhasználattal kapcsolatos attitűdjeiből kiderül, hogy a magyarul tanuló és egynyelvű családban élő gyermekek dominánsan magyar nyelvűek, ezt a nyelvet használják a családi kommunikációban, s a magyar nyelvet használják legszívesebben. Hasonló eredményekkel számolhatunk a román tannyelven tanuló, egynyelvű családban élő gyermekeknél is. Itt az otthoni nyelvhasználat és a nyelvi attitűd alapján szintén magyar domináns gyermekekről van szó, de rájuk sokkal nagyobb hatással van a román nyelv, hiszen az iskolában töltött időben kizárólag ezt használják. A vegyes családokban élő gyermekeknél akár magyar, akár román osztályban tanulnak a két nyelv használata sokkal megosztottabb, az ő esetükben jellemzőbb, hogy a két szülővel két különböző nyelven beszélnek, de az is, hogy legalább egyikükkel mindkét nyelvet használják. A nyelvi attitűdöt mérő kérdésből is látható, hogy a magyar, a román és e kettő használata sem áll távol tőlük.

6. Az értekezés eredményei

6.1. Az összes tanuló beszédfeldolgozási adatai

A tanulók beszédészlelésre vonatkozó átlageredményében elmaradást figyeltünk meg. A legjobb eredményeket a fonetikai észlelésben érték el a gyermekek, 88,6%-os átlageredménnyel. Az akusztikai-fonetikai észlelésben a szóazonosításban 83,9%, a mondatazonosításban 61,5%, a fonológiai észlelésben 59,2% az átlagos teljesítmény. Az első kettőben mutatott jó eredmények vélhetően annak köszönhetőek, hogy itt az egyszerűbb mechanizmusokat kell működtetni. A 7 és a 10 évesek teljesítménye között a fonetikai és a fonológiai észlelésben találtunk szignifikáns eltérést, vagyis ezekben az esetekben van kimutatható fejlődés az életkor növekedésével. A fokozatos, de kismértékű fejlődés mellett az is látható, hogy 8−9 éves kor környékén megtorpanás van a beszédészlelési folyamatok szintjén. A stagnálás oka lehet, hogy ekkorra már a spontán fejlődés nem eléggé erőteljes, egyre fontosabb

lenne a mechanizmusok tudatos, tervszerű fejlesztése. A stagnálás 10 éves korra megszűnik, a fejlődés folytatódik.

Az életkor szerinti eredményekből az is kiderül, hogy a 7 éveseknél a percepciós küszöbgörbe az ún. „fordított teknő", a tanulók a legjobb teljesítményt az akusztikai-fonetikai szinten, a szóazonosításban érték el, itt van a görbe csúcsa. A 8−10 éves korosztálynál „hegyvonulat"-görbe jelenik meg, ennek csúcsa a fonetikai észlelési teljesítménynél van. Mindkét görbetípus a beszédészlelés elmaradására utal. A csoportátlagok alapján megrajzolható görbetípusok követik a természetes fejlődést, eredményesebben és gyorsabban fejleszthetők, mint a zavarok, de a fejlesztés sikeressége attól függ, hogy milyen mélyen húzódik a vonal, azaz mennyire erőteljes a lemaradás (vö. Horváth 2007).

A beszédészlelési folyamatok között szignifikáns kapcsolatokat fedeztünk fel, ami azt jelzi, hogy az egyes folyamatok önállóan bizonytalanul működnek. Hasonlóan a tipikusan fejlődő, egynyelvű gyermekekhez az életkor előrehaladásával csökken a kapcsolatok száma (vö. Gósy−Horváth 2006), de még 10 évesen is vannak korreláló folyamatok.

A mondatismétlést igénylő feladatokban ugyanazokat a típushibákat követték el a gyermekek: a) a válaszadás hiánya; b) a töredékesen ismételt mondat; c) a szófelcserélés; d) az értelmetlen mondat; e) új, az eredetihez hasonló, értelmes mondat; f) a toldalék beszúrása, elhagyása vagy felcserélése. A szóazonosítási hibatípusok: a) helyettesítés értelmes szóval; b) helyettesítés hangzásbeli hasonlóságot mutató értelmetlen hangsorral; c) a válaszadás hiánya.

A részfolyamatok közül a szeriális észlelésben az átlageredmények egy éves elmaradást mutatnak. Mivel a szeriális észlelésnek fontos szerepe van az új lexikai egységek megfelelő feldolgozásában, a kétnyelvű környezetben élőknek sokszor kell hagyatkozniuk a beszédészlelés ezen folyamatára, amikor a két különböző nyelven addig ismeretlen szavakkal találkoznak, így érthető, hogy ebben az adatközlők gyakorlottságot mutatnak. A beszédhang-differenciálásban a tanulók az elvárható hibátlan teljesítményhez képest átlagosan 5,5 hibát vétettek, ez többnyire a hosszú-rövid hangok megkülönböztetésében és a zöngés-zöngétlen hangok elkülönítésében mutatkozott meg.

A mondatértés kismértékben marad el az életkorukban elvárttól, nagyobb mértékben a szövegértés szintjén. A mondatértésben az átlagos teljesítmény 89,8%. A szövegértésben az átlageredmény 74,1%, a teljesítményük a 6 évesek eredményeinek felel meg. Az itt megállapított átlagértékek hasonlóak más kutatások eredményeihez, ahol egynyelvű gyermekeket vizsgáltak (vö. Markó 2007). A megértési folyamatokra 7 és 10 éves kor között fejlődő tendencia jellemző, a szövegértésben az életkorok szerint szignifikáns különbség is mérhető. A 9. év körül enyhe visszaesés figyelhető meg. A mondatértésben a gyermekek már 7 éves korban rendelkeznek a grammatikai struktúrák megfelelő működtetésének készségével, az egy éves elmaradás valószínűsíthetően az egyéni sajátosságoknak, a kétnyelvűségi környezetnek köszönhető.

Mindkét beszédértési tesztben jellegzetesek voltak a gyermekek által elkövetett hibák. A mondatértésben a legnehezebben értelmezhető szerkezet az időviszony szintaktikai kifejezésének megértése, a részeshatározós szerkezet és a tagadó szerkezet felismerése volt. A szövegértés típushibái az időrendre, a sorrendiség felismerésére és működtetésére, az információ kikövetkeztetésére vonatkoztak. A szövegértési nehézségek oka az lehet, hogy a hosszabb szóbeli szövegek megértése bonyolult folyamat, mégis természetesnek tekintik ennek működését, azaz nem figyelnek oda a fejlesztésre. A gyermekek az iskolai tanulmányaik során egyre nehezebb szóbeli és írott szövegekkel szembesülnek, és minél korábbra vezethető vissza a beszédértés fejletlensége, a hiányosságok annál nagyobb nehézségeket okoznak majd a tanulási folyamatban.

A beszédészlelési részfolyamatok közül a vizuális észlelésben és a ritmusészlelésben megfelelően teljesítettek a gyermekek, emellett a rövid távú emlékezet és a szóaktiválás is megfelelőnek mutatkozott.

6.2. A beszédfeldolgozási adatok a családtípus szerint

A magyar–magyar és a magyar–román családból származó gyermekek egyaránt a fonetikai észlelésben érték el a legjobb teljesítményt. A legnagyobb elmaradást mindkét családtípusnál a fonológiai észlelésben figyelhetjük meg. A csoportok beszédészlelési görbéjére a „hegyvonulat” görbetípus jellemző.

A családtípus szerint a diákok beszédpercepciós folyamatai erős szignifikáns eltérést mutatnak az akusztikai-fonetikai (mondatazonosítás), a fonetikai és a fonológiai szinten is, mindhárom esetben a magyar−magyar családból származók teljesítenek jobban.

A magyar−magyar családtípusban élő tanulóknál nem mutatható ki szignifikáns életkori fejlődés, a magyar–román családban élőknél az életkori különbség szintén nem szignifikáns az akusztikai-fonetikai észlelés mondatazonosítási tesztjében, de szignifikáns a szóazonosítási tesztben, a fonetikai és a fonológiai észlelésben.

A szeriális észlelésben is szignifikánsan eltér egymástól a két csoport eredménye. A beszédhang-differenciálásban az egynyelvű családból származó tanulók és a vegyes csoport átlaga közel azonos. Életkorok szerinti különbség nincs a két csoportban, de megállapítható, hogy a vegyes családban élő gyermekek fejlődése kiegyensúlyozottabb. Ennek oka az lehet, hogy a vegyes nyelvi környezetben élő gyermekek nyelvi tudatossága fejlettebb, a percepciós bázis differenciáltabb. A beszédészlelési részfolyamatok közül a vizuális észlelésben és a ritmusészlelésben mindkét csoport az életkori szintnek megfelelően teljesített.

A mondatértési eredmények mindkét csoportban egy évvel maradnak el az elvárttól, nincs szignifikáns eltérés közöttük. A szövegértésben a magyar−magyar családban élők két éves elmaradást mutatnak, míg a magyar−román családban élők három éveset, ezek az eredmények szignifikánsan különböznek egymástól.

A mondatértésben a magyar−magyar gyermekek eredményei növekszenek az életévek haladásával, de 9 évesen megtorpanást tapasztalunk. Ebben a tesztben az életkori csoportok nem mutatnak szignifikáns eltérést. A vegyes családból származók a mondatértési tesztben 7 évesen másfél éves elmaradást mutatnak, 10 éves korra megközelítik a sztenderdet. Kimutatható a szignifikáns eltérés az életkorok között. A szövegértésben mindkét csoport kismértékben fejlődik az életkor előrehaladtával. Az elmaradásból 10 éves korra egy évet hoznak be.

A verbális és a vizuális memória mindkét csoportban az életkorban elvárható eredményeket mutatja. Ugyanígy a szóaktiválásban elért eredmények is megfelelnek annak, ami elvárható az alsó tagozatos diákoktól.

A beszédészlelési és a beszédmegértési folyamatokban az elmaradás a magyar–magyar családban élőknél főként az egyéni sajátosságokra vezethető vissza, de szerepet játszhat a vegyes nyelvi környezet hatása is. Jobb teljesítmény ennél a csoportnál abból adódhat, hogy az egynyelvű családban élő gyermekek nyelvhasználatában jellemzőbb a magyar nyelv jelenléte, ők dominánsan magyar anyanyelvűek, így nagyobb a nyelvi tapasztalatuk.

6.3. A beszédfeldolgozási adatok a tannyelv szerint

Hangsúlyosabbak a különbségek a tannyelv szerinti adatokat vizsgálva, hiszen itt a beszédpercepciós folyamatok mindegyikében erős szignifikáns eltérés mutatható ki az iskolai tannyelv alapján. A magyar tagozatra járók teljesítenek szignifikánsan jobban. Mindkét iskolatípusba járó gyermekcsoportnál a fonetikai észlelés működik a legjobban, a magyarul tanulóknál a fonológiai észlelés deficitje a legnagyobb, a románul tanulóknál az akusztikai-fonetikai észlelés működik a leggyengébben. A fonológiai észlelésben az elmaradás a magyarul tanulók esetében három éves, a románul tanulóknál az akusztikai-fonetikai észlelés elmaradása öt éves.

Mindkét csoport beszédészlelési görbéjére a „hegyvonulat” görbetípus a jellemző. A „hegyvonulat”-görbe beszédészlelési elmaradásra utal. A román tannyelvre járó gyermekek beszédészlelési folyamatainak működése egymással több esetben is korrelációt mutat, a magyar tannyelvű osztályba járóknál ez a jelenség ritkább, vagyis a magyarul tanuló gyermekek beszédészlelési működései jobban önállósultak. A magyarul tanulók esetén nem mutattunk ki szignifikáns különbségeket az életkorok alapján. Román tannyelven az életkori különbség szignifikáns a fonetikai és a fonológiai észlelésben. A román tagozatosok minden beszédészlelési folyamatban gyengébben teljesítenek, mint a magyar tagozatra járók. Az évek előrehaladtával a fonetikai és a fonológiai észlelésben megközelítik a magyar tagozatra járókat, de a kezdeti nagymértékű hátrány miatt az életkori csoportok fejlődése ellenére sem tudják behozni az elmaradásukat, az akusztikai-fonetikai és a fonológiai szinteken 10 éves korban a 4–5 évesek szintjének megfelelőek a készségeik.

A beszédészlelési részfolyamatok egyikében sem mutatkoznak szignifikáns eltérések a két csoport eredményei között. A szeriális

észlelésben az átlagok a magyarul tanulóknál megközelítik a sztenderdet, a román tagozatosoknál egy éves elmaradás van. A ritmusészlelés megfelelően működik a csoportoknál, a vizuális észlelésben a román tagozatosok kismértékben alatta maradnak az életkori elvárásoknak. A beszédhang-differenciálásban mindkét csoport több hibát is vétett, ami főként a magyarul tanulóknál azt a veszélyt rejti magában, hogy a helyesírásban, a szókincsbővülésben, a szövegértésben nehézségekkel fognak szembesülni. További aggodalomra ad okot, hogy ebben a folyamatban az évek előrehaladtával sem javul a teljesítményük.

A mondatértési eredményekben a magyar iskolába járók jobban teljesítenek. A szövegértésben a két csoport tanulóinak eredményei között szintén kimutatható a szignifikáns eltérés. A magyar osztályba járó gyermekek átlaga a mondatértésben alig marad el az életkori sztenderdtől, a románul tanulóknál másfél éves az elmaradás. A magyar osztályba járók a mondatértési tesztben az életkor előrehaladtával nem mutatnak szignifikáns fejlődést, ami azzal magyarázható, hogy már 7 éves korban is jól teljesítenek, a szövegértésben sincs szignifikáns előrelépés, azonban itt szükség lenne a fejlődésre, hogy a gyermekek legkésőbb az alsó tagozat végére elérjék az elvárható teljesítményt. A román tagozaton sincsen szignifikáns javulás az életkori csoportokban, ami jelzi, hogy az ösztönös nyelvi fejlődés mellett ezekben a készségekben már szükség volna fejlesztésre is.

A vizuális és a verbális memóriában a felidézett elemek száma hasonló mindkét tagozaton, s megfelel az elvárható értékeknek. Különbség a felidézés nyelvében van, ugyanis a románul tanuló gyermekek annak ellenére, hogy az utasítás és a szavak is magyarul hangzottak el, mégis használták a román nyelvet a visszaidézés során. Hasonlóan jó eredmények jellemzőek a szótalálási feladat eredményeire, a csoportok között itt sincs szignifikáns eltérés, de a románul tanuló gyermekek felsoroltak román szavakat is.

A magyar tagozaton tanulók jobb eredménye összefügghet azzal, hogy az iskolában használt nyelv rutinosabbá teszi őket a magyarul elhangzó feladatok megoldásában, de önmagában az iskolai nyelvhasználat is olyan nyelvi tapasztalatot és gyakorlottságot biztosít, ami segíti a beszédfeldolgozási folyamatok működését. A román tagozatra járók gyenge teljesítménye mutatja, hogy ők a mindennapi életben és a tanulásban inkább a román

nyelvet használják, így jobban oda kellene figyelni a magyar nyelvi fejlesztésre, hogy mindkét nyelv használata sikeres legyen. A magyar tannyelvű osztályokba járó tanulóknál annak a nyelvnek a megerősítését kell szorgalmazni, amelyet a gyermekek a tanulási folyamatban használnak. A román tagozatra járó tanulóknál a balansz kétnyelvűség kialakítása és ezen belül a magyar nyelvi fejlesztés tűnik sürgetőnek.

6.4. A beszédfeldolgozási adatok a családtípus és a tannyelv szerint

A harmadik elemzési szempont során négy csoportra osztottuk a tanulókat, s egyszerre vettük figyelembe a családtípus és a tannyelv hatásait. A magyar osztályba járó és magyar családban élő gyermekek fonetikai észlelésében az eredmények megfelelnek a sztenderd értékeknek, az akusztikai-fonetikai észlelés szó szintű vizsgálatában is alig tapasztalható elmaradás. Két év körüli az elmaradás a másik két tesztben, az akusztikai-fonetikai észlelés mondatazonosítási szintjén és a fonológiai észlelésben. A magyar tannyelvre járó, magyar−magyar családban élő gyermekek beszédészlelési folyamataiban nincsenek szignifikáns összefüggések. Az összes többi csoportban vannak korrelációk. A fejlődés a két jól működő beszédészlelési szinten azért nem mutat szignifikáns eltérést, mert a megfelelő teljesítményig az évek során alig kell fejlődjenek a gyermekek. A nehezebben működtethető feladatokban azonban szintén nem látható különbség az életkor előrehaladtával, ez azt bizonyítja, hogy a fejlődés nem eléggé erőteljes, a 10. életév körül is egy–másfél éves elmaradást mértünk.

A magyar tannyelven tanuló, magyar−román családból származó tanulók beszédészlelési folyamatai közül szintén a fonetikai észlelésben találtuk a legjobb, a fonológiai észlelésben a legrosszabb teljesítményt. Eredményeik minden részfolyamatban gyengébbek az egynyelvű családokban élőkéhez képest, de jobbak a románul tanuló két csoporthoz viszonyítva. Egy folyamatban - a fonológiai észlelésben - találtunk a románul tanuló, egynyelvű családok gyermekeinél nagyon hasonló eredményeket. A románul tanuló, magyar–magyar családban élők a négy csoport közül a harmadik legrosszabb teljesítményszintet mutatták. Ezek az elmaradások az akusztikai-fonetikai észlelésben négy éves (mondatazonosítás) és két éves (szóazonosítás) elmaradást

jelentenek, a fonetikai észlelésben másfél évet, a fonológiaiban pedig újból négy évet.

A legnagyobb elmaradással azoknak a gyermekeknek az esetében kell számolnunk, akik román tannyelvű osztályba járnak, s a családi környezet is kétnyelvű. Náluk a legkönnyebben feldolgozható folyamatokban (fonetikai észlelés, akusztikai-fonetikai észlelés szóazonosítással) is két és fél éves az elmaradás. A komplexebb működést igénylő feladatokban (akusztikai-fonetikai észlelés mondatazonosítással, fonológiai észlelés) pedig az átlageredmények a 4 évesek szintjét sem érik el. A négy csoport közötti eltérés azt mutatja, hogy a magyar osztályba járó és magyar családban élő gyermekek beszédészlelési folyamatai állnak a legközeleb az életkorukban elvárható teljesítményhez, a legnagyobb elmaradással pedig azoknak a gyermekeknek az esetében kell számolnunk, akik román tannyelvű osztályba járnak és vegyes családban élnek. A beszédpercepcióban erős szignifikáns eltérés van több folyamatban a különböző csoportok között.

Az életkor növekedésével a beszédészlelési folyamatok mind a négy csoportban fejlődnek. A magyar tagozatra járó és magyar családban élő tanulók érnek el 10 éves korukra a legközelebb a sztenderd értékekhez. Kimutatható emellett az is, hogy a fonetikai szintű észlelés fejlődik a legjobban, főként a román tagozaton tanulóknál ez az észlelési szint hozza a legkiemelkedőbb fejlődési eredményeket.

A beszédészlelési részfolyamatok közül a vizuális észlelés a magyar tagozatosoknál mindkét családtípusban a sztenderdnek megfelelően működik, a román tannyelven tanulóknál függetlenül a családtípustól alatta marad, az elmaradás egy év körüli. A ritmusészlelésben mind a négy csoport az átlagosnak megfelelően teljesített. A szeriális észlelésben a magyar családban élő és magyarul tanuló gyermekek már 7 éves korban megközelítik a sztenderd értékeket, s ez a későbbiekben is jellemző marad. Egy év körüli az elmaradás a magyarul tanuló, vegyes családban élőknél és a románul tanuló, de magyar–magyar családból származóknál. A magyar–román családban élő és román tagozaton tanuló gyermekek másfél éves elmaradást mutatnak. Az életkori különbségek nem szignifikánsak. Feltűnően rosszul teljesítenek az egynyelvű családban élő és magyar tannyelven tanuló gyermekek a beszéd-hangdifferenciálásban. Ez az egyetlen olyan folyamat, amelyben az ő

eredményük a leggyengébb. Teljesítményük az életkori csoportokban is nagy ingadozást mutat. A kiegyensúlyozatlan fejlődés a többi csoportban is megjelenik. A legjobb eredményt a magyarul tanuló, vegyes családban élő gyermekek érték el, őket a románul tanuló egynyelvű csoport követte, majd a románul tanuló és magyar–román családban élők.

Mind a mondat-, mind a szövegértésben 7 éves kortól elvárható a 100%-os eredmény. A magyar tagozaton tanuló, magyar−magyar családban élő gyermekek a mondatértésben jó eredményeket értek el. Ebben a csoportban alig van elmaradás a sztenderdhez viszonyítva. A magyar tannyelven tanuló és magyar−román gyermekeknél egy év körüli az elmaradás. A román osztályba járó és egynyelvű családban élő gyermekeknél másfél éves hátrányt tapasztaltunk. A 7 évesek mondatértési teljesítményében a magyarul tanulók mindkét csoportjánál közel egy éves elmaradás van a sztenderdhez képest. Az ő eredményükhöz közeli teljesítményt nyújtanak a román tagozatra járó, vegyes családban élő gyermekek és a leggyengébben a román tagozatra járó, magyar egynyelvű családokból származó tanulók teljesítenek. 10 éves korra a magyar tagozatra járó és magyar családban élő gyermekek eredményei megközelítik a hibátlan teljesítményt, a többi csoport is közel áll ehhez a szinthez.

A szövegértési képesség bonyolult mechanizmus, több folyamatnak kell hibátlanul működnie az eredményesség érdekében. A magyarul tanuló, magyar−magyar családban nevelkedő gyermekek körülbelül másfél évvel maradnak el az elvárható sztenderdhez képest. A magyar osztályban tanuló és magyar−román családban élő gyermekek átlagos teljesítménye két éves hátrányt mutat, a román tannyelven tanuló, egynyelvű családból származó gyermekeknél már két és fél éves elmaradással kell számolnunk. A románul tanuló, vegyes családban élő gyermekek eredményei a leggyengébbek, az eredmények az 5 évesektől elvárt szint körül vannak. A mondatértés és a szövegértés szintjén is szignifikáns különbségeket találtunk a négy csoport között. Az életkorokat is figyelembe véve, a 7 évesek eredménye a szövegértésben igen gyenge. 10 éves korra csak a magyar tannyelvre járó és magyar családban élő tanulók eredményei közelítik meg a 100%-os teljesítményt. Az összes többi csoport nem tudja behozni a lemaradást, így még ebben az életkorban is megmarad a két–három éves hátrány.

A verbális és a vizuális emlékezetben mind a négy csoport átlagai megfelelnek a 7±2 elemszám teljesítményének. Minden csoportban azt tapasztaltuk, hogy 7 éves korban még nem érik el az elvárható visszaidézést, de a későbbi életkori csoportokban már igen. A szóaktiválásban mind a négy csoport az átlagon felül teljesített.

Minden vizsgált csoportban szükség van a beszédfeldolgozási folyamatok vizsgálatára és a gyermekek fejlesztésére, különösen a rizikócsoportokban. A magyar tagozatra járó, magyar egynyelvű gyermekeknél az egyéni esetek fejlesztésére mutatkozhat igény, az elmaradást mutató tanulóknál. Ugyanakkor az oktatásban a beszédfeldolgozás figyelemmel kísérése folyamatosan jelen kell, hogy legyen, hiszen ezek a mechanizmusok a tanulásban alapvető szerepet töltenek be. A magyar tagozatra járó, vegyes gyermeknél a magyar nyelv megerősítése szükséges, mert a tanulási folyamatban ezt használják. A román tannyelvre járó magyar gyermekeknél az anyanyelvi készségek fejlesztésére azért van szükség, mert ennek bizonytalansága kihat a román nyelv tanulására, ami a tananyag elsajátításának sikertelenségét idézi elő, és így iskolai kudarchoz vezethet. A románul tanuló, kétnyelvű gyermekek magyar nyelvi fejlesztése azért fontos, mert a későbbiekben csak így van esélyük a (balansz) kétnyelvűség fenntartására.

7. Az értekezés következtetései

A kétnyelvűség-kutatásokban még napjainkban is háttérbe szorulnak azok a vizsgálatok, amelyek a kétnyelvűség beszédfeldolgozási folyamatokban játszott szerepét írják le, azt azonban tudni véljük, hogy a jelenség kihat a beszédfeldolgozás működésére.

Kutatásom első hipotézise szerint mind a beszédészlelési, mind a beszédmegértési folyamatokban elmaradást látunk a sztenderd értékekhez képest az összes adatközlő átlageredményeiben. Hipotézisem beigazolódott, hiszen a gyermekek egyetlen folyamatban sem érték el a 7 éves korra elvárható szintet. A beszédészlelési folyamatok közül a szóazonosítással mérhető akusztikai-fonetikai szintű észlelés, a fonetikai észlelés és a szeriális észlelés közelíti meg leginkább az elvárható értékeket. Megfelelő működések mutathatók ki a vizuális észlelésben és a ritmusészlelésben. A beszédértésben a mondatértési teljesítmény közelíti meg a sztenderd értékeket. A komplex folyamatokban

nagyobb elmaradás van az elvárható szinthez képest, ami fejlesztéssel kiküszöbölhető lenne.

Második hipotézisem szerint különbségek vannak a vizsgált gyermekek csoportjai között. Feltételezésemet részben igazoltnak látom. A családtípus szerinti felosztás alapján a beszédészlelés néhány szintjén, valamint a szövegértésben voltak szignifikánsan eltérő eredmények, minden esetben a magyar–magyar családban élők javára. A szignifikáns eltéréseket ugyan nem mutató folyamatokban is tendenciaszerűen többnyire a magyar egynyelvű családban nevelkedő gyermekek teljesítettek jobban. A tannyelv szerinti csoportokban jelentősebb eltéréseket lehet felfedezni a magyarul tanuló gyermekek javára. Itt minden beszédészlelési és beszédmegértési folyamatban szignifikánsan jobban teljesítettek a magyarul tanuló gyermekek. A beszédészlelési részfolyamatok közül néhány esetében nem igazolódott az eltérésre vonatkozó feltevésünk, de ezekben a folyamatokban is megfigyelhetőek voltak a tendenciaszerű különbségek a magyarul tanulók javára.

A harmadik hipotézisem szerint a magyar tannyelven tanuló és magyar–magyar családban élő gyermekek eredményei megközelítik a sztenderd értékeket, a legnagyobb elmaradás pedig a román tannyelven tanuló, magyar–román családból származóknál lesz. Ezt a hipotézist igazoltnak tekinthetjük, hiszen a magyarul tanuló és egynyelvű családból származó gyermekek közel állnak a sztenderd értékekhez, teljesítményük az egynyelvű, tipikusan fejlődő gyermekek eredményeivel mutatnak hasonlóságot. Ezektől a legtöbb beszédfeldolgozási folyamatban szignifikánsan gyengébb volt a románul tanuló és vegyes családban élő gyermekek teljesítménye. A további csoportok eredményei köztes eredményeket mutattak, néhol a magyarul tanuló, magyar családban élőkéhez közelítettek, máskor pedig nagyobb elmaradást mutattak, s közelebb álltak a románul tanuló, vegyes családban élő gyermekekéhez.

A negyedik hipotézisben azt feltételeztem, hogy a beszédfeldolgozási folyamatok minden csoportban fejlődni fognak az életkor előrehaladtával. A tesztelések során bebizonyosodott, hogy a feltételezés csak részben helytálló. Több folyamatban is találtam szignifikáns fejlődést, főként a 7 és a 10 évesek csoportja között, ugyanakkor nem téveszthetők szem elől azok a tendenciaszerű jellegzetességek, amelyek alapján a beszédfeldolgozási folyamatokat az életkori csoportokban inkább

ingadozónak tekinthetjük. Általánosan az állapítható meg, hogy 7 és 8, valamint 9 és 10 éves korban vannak fejlődő periódusok, de a 8–9. év környékén stagnáló vagy regresszáló időszak jelentkezik.

Kutatásom célja az volt, hogy megismerjem a magyar−román kétnyelvű környezetben élő alsó tagozatos gyermekek különböző csoportjainak beszédfeldolgozási teljesítményét. Az eredmények rámutatnak arra, hogy a beszédészlelési és a beszédmegértési folyamatok több szintjén elmaradás van, ezek sokszor rejtetten fejtik ki hatásukat, ami miatt a szülők és a pedagógusok későn ismerik fel őket.

A vizsgálati eredmények azt is mutatják, hogy az oktatási rendszerünk nincs felkészülve a kétnyelvű családból származó gyermekek megfelelő fogadására, ezért sürgető lenne olyan oktatási koncepció felépítése, olyan tanmenetek széleskörű használata, ami támogatja a kisebbségben élő gyermekek többségi nyelvének felsőfokú elsajátítását anélkül, hogy ez az anyanyelv elvesztését eredményezze.

Romániában a kétnyelvű gyermekek beszédfeldolgozási folyamatainak kutatása eddig nem történt meg. Különösen keveset tudunk azokról a gyermekekről, akik vegyes családi környezetből származnak, valamint azokról, akik magyar anyanyelvűek, de román tannyelvű osztályba járnak. A kutatásból kiderült, hogy mindkét csoport veszélyeztetett. Az első csoport azért, mert a magyar tannyelvű osztályban egynyelvűnek tekintik őket, pedig a hatékony tanuláshoz szükség lenne figyelembe venni azt a nyelvi környezetet, amelyből származnak, s fejleszteni a beszédfeldolgozási működéseket ahhoz, hogy ne maradjanak le egynyelvű családból származó társaiktól, akiknek családjában nyilvánvalóan jellemzőbb a magyar nyelv használata. A második csoport veszélyeztetettsége abban áll, hogy ők magyar egynyelvűként kerülnek be egy olyan intézménybe, ami román egynyelvűnek tekinti őket, így anyanyelvi készségeik elbizonytalanodnak, a román nyelvi készségek kialakításának alapjául nem szolgálhatnak, így a gyermekek feltehetőleg mindkét nyelvben hátrányos helyzetbe kerülnek.

A jelen kutatás pszicholingvisztikai szempontból írja le a kétnyelvűség különböző fázisaiban lévő gyermekek magyar nyelvi beszédészlelési és beszédmegértési folyamatait. Látható, hogy az egynyelvű és magyar intézményben tanuló gyermekek készségeire nincs negatív hatással az, hogy a környezeti nyelv eltér az otthon

beszélt nyelvtől. Ugyanakkor választ ad azokra a kérdésekre, hogy milyen átalakulás következik be az anyanyelvi beszédfeldolgozási mechanizmusokban, ha az egynyelvű családban élő gyermek a környezeti nyelven kezd tanulmányokat, hogy a vegyes családban élő gyermekek milyen szintű beszédfeldolgozási készségekkel rendelkeznek, s ezt hogyan befolyásolja a magyar és a román tannyelvű osztály.

Oktatási-nevelési szempontból a kutatás felhívja a pedagógusok figyelmét a beszédfeldolgozási folyamatok elsődlegességére az írott nyelv elsajátításában. Az eredmények mutatják, hogy a különböző csoportokhoz tartozó gyermekeknek más-más igényeik vannak, s szükség van a célzott fejlesztésükre.

Irodalom

Bakk-Miklósi Kinga 2009. *Kétnyelvűvé válásunk útjain*. Ábel, Kolozsvár.

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Gósy Mária 1995/2006. *GMP-diagnosztika. A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatának vizsgálata, fejlesztési javaslatok*. Nikol Kkt., Budapest.

Gósy Mária 2000. *A hallástól a tanulásig*. Nikol Kkt, Budapest.

Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris, Budapest.

Gósy Mária 2007. Hibás artikulációs mozgások beszédpercepciós vetülete (6−7 éveseknél). In Gósy Mária (szerk.): *Beszédészlelési és beszédmegértési zavarok az anyanyelv-elsajátításban.* Nikol, Budapest. 125−137.

Gósy Mária – Horváth Viktória 2006. A beszédészlelés és a beszédmegértés összefüggései kisgyermekkorban. *Magyar Nyelvőr* 2006/4. 470−481.

Grosjean, Françios 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Harvard University Press.

Horváth Viktória 2007. Megkésett beszéfejlődésű óvodások beszédfeldolgozási folyamatairól. In Gósy Mária (szerk.): *Beszédészlelési és beszédmegértési zavarok az anyanyelv-elsajátításban.* Nikol, Budapest. 149−163.

Imre Angéla 2005. Kétnyelvű gyermekek beszédpercepciós teljesítménye. *Beszédkutatás 2005.* 123–133.

Levelt, Willem J. M. 1989. *Speaking. From intention to articulation.* A. Bradford Book, Cambridge, Massachusetts.

Markó Alexandra 2007. A mondat- és szövegértés jellemzői és összefüggése 6−9 éves korban. In Gósy Mária (szerk.): *Beszédészlelési és beszédmegértési zavarok az anyanyelv-elsajátításban.* Nikol, Budapest. 285−301.

Menyhárt Krisztina 2002. *A beszédprodukció és a beszédpercepció sajátosságai magyar–bolgár kétnyelvű gyermekeknél.* PhD-értekezés, Budapest.

Pléh Csaba 1998. *A mondat megértés a magyar nyelvben*. Pszicholingvisztikai kísérletek és modellek. Osiris, Budapest. 13–39.

Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.* Teleki László Alapítvány, Budapest.

Vančoné Kremmer Ildikó 2007. *A beszédészlelés és a szövegértés problémái magyar-szlovák kétnyelvű gyermekeknél.* Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.

A szerzőnek a témakörben megjelent munkái:

BARTHA KRISZTINA: A beszédfeldolgozási folyamatok működése családtípus szerint kisiskolásoknál. In Váradi Tamás (szerk.): *ALKNYELVDOK8, Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből,* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2014. ISBN 978-963-9074-61-3.

http://www.nytud.hu/alknyelvdok14/proceedings14/

BARTHA KRISZTINA: A beszédészlelés és részfolyamatainak jellemzői kétnyelvű alsó tagozatos tanulóknál. In Jenei Teréz (szerk.): *Hagyomány és modernség a XXI. századi tanítóképzésben.* Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2014. ISBN 978-615-5097-89-8.

BARTHA KRISZTINA: Mondat- és szövegértési vizsgálatok kétnyelvű környezetben. In MAGYARI SÁRA–BARTHA KRISZTINA (eds.): *A nyelv közösségi perspektívája.* EME-Partium Kiadó, Nagyvárad, 2014. ISBN 978-606-739-002-5.

BARTHA KRISZTINA: A beszédfeldolgozás jellemzői magyar domináns kétnyelvű gyermekeknél. In *Beszédkutatás 2013* MTA Nyelvtudományi Intézet, Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium, Budapest, 2013. ISSN 1218-8727.